

**ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI
VE ENERJİ BAĞLAMINDA ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI***

Hüseyin KALYONCU¹ & Shatlyk AMANOV²

Özet: Amerika Birleşik Devletleri’nin enerji politikası, her şeyden önce küresel bir boyuta sahiptir; enerji arzının artırılması ve kaynakların çeşitlendirilmesi bu politikanın temelini oluşturmaktadır. Farklı kaynaklardan dünya enerji piyasasına giriş yapan her ilave enerji (doğal gaz ve petrol) kaynağı, aynı zamanda ABD’nin kendi enerji güvenliğini de artırmaktadır. Bundan dolayı hem Amerikan hem de dünya enerji talebine cevap verebilecek hertürlü kaynak (özellikle Orta Asya bölgesindeki rezervler) çeşitliliğinin ve enerji türünün sağlanması, ABD’nin stratejik hedefi haline getirilmiştir. Günümüzde ABD, kendi enerji güvenliğini ve küresel ekonomik sistemin sürekliliğini kazanmak amacıyla, dünyanın en önemli petrol ve doğal gaz üreticisi ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde. Bu ülkeler grubu içerisinde Orta Asya’nın yeni bağımsız cumhuriyetleri de yer almaktadır. Bu çalışmada Orta Asya enerji kaynakları incelenecek ve ABD’nin enerji bağlamında Orta Asya politikası ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, ABD, Orta Asya, Rusya, Çin.

**ENERGY RESOURCES OF CENTRAL ASIA AND
U.S. CENTRAL ASIAN POLICY IN THE CONTEXT OF ENERGY**

Abstract: First of all, U.S. energy policy has a global dimension; increment in global supply and diversification of sources form the basis of this policy. Each of supplementary energy (natural gas and oil) sources which enter into the world energy market from different origins also augments the energy security of the United States itself. Thence, ensuring all kinds of source diversification (especially the reserves in the Central Asian region) and energy type which will meet both the U.S. and global energy demand has become the strategic goal of the United States. Today, the United States is in close cooperation with the world’s most important oil and natural gas producer countries with a view to ensure its own energy security and sustainability of the global economic system. The newly independent republics of Central Asia are among these country groups as well. This study will analyse the Central Asian energy resources and the U.S. policy towards Central Asia will be examined in the context of energy.

Key words: Energy, U.S.A., Central Asia, Russia, China.

* Bu Çalışma 15-17 Ekim 2010 tarihinde Bakü-Azerbaycan’da Qafqaz Üniversitesi tarafından düzenlenen uluslararası “Küreselleşme sürecinde Avrasya ve Orta Asya” konulu konferansta hakem sürecinden geçerek sunulmuş olan metnin geliştirilmiş halidir.

¹ Doç. Dr. Melikşah Üniversitesi İİBF Fakültesi hkalyoncu@meliksah.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Melikşah Üniversitesi İİBF Fakültesi shatlyk@meliksah.edu.tr

GİRİŞ

Enerji, en başta küreselleşmenin ve ticaretin itici gücüdür; aynı zamanda çevre ile ilgili sorunların ana kaynağı olarak küresel bir boyut taşımaktadır. Sürdürülebilirlik stratejisinin en önemli unsurları olan ekonomik kalkınma, çevre ve insan sağlığı, su, tarım, bilgi ve iletişim teknolojileri v.d. enerji sektörü ile doğrudan bağlantılıdır. Enerji, sanayileşmiş ekonomilerin gücünün ve refahının devamı için vazgeçilmezdir. Enerji, artık küreselleşme ve kalkınma meselelerinden bağımsız olarak düşünülemez ve günümüzde büyük ölçüde siyasal mülahazalarla ele alınmaktadır. ABD'nin de içerisinde bulunduğu sanayileşmiş Kuzey ülkeleri, mevcut küresel enerji sisteminin ana belirleyicileridir ve dünyadaki CO2 emisyonlarının %75'inin kaynağıdır; ayrıca dünyanın mineral ve maden kaynaklarının %70'ini tüketmektedirler.³ Yakın gelecekte, dünyanın geri kalan bölgelerinde beklenen hızlı ekonomik gelişmeyle birlikte (özellikle Çin ve Hindistan'da), petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerjiye duyulan ihtiyaç daha da artacaktır. Uluslararası Enerji Kurumu'nun tahminlerine göre küresel enerji talebinin önümüzdeki 25 yıl içerisinde %50 artması beklenmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya bölgesi, küresel enerji piyasasına önemli katkıda bulunabilecek potansiyel taşımaktadır.

ABD'nin enerji politikası, her şeyden önce küresel bir boyuta sahiptir; artan küresel arz ve kaynakların çeşitliliği bu politikanın temelini oluşturmaktadır. Farklı kaynaklardan dünya enerji piyasasına giriş yapan her ilave enerji (doğal gaz ve petrol) kaynağı, aynı zamanda ABD'nin kendi enerji güvenliğini de artırmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca Washington yönetimleri en fazla çabayı ABD'nin uzun vadeli enerji güvenliğinin sağlanması için harcamışlardır. Amerikan ekonomisinin petrol ithalatına olan bağımlılığının sürekli artması bu konudaki endişeleri daha da artırmıştır. Her geçen gün daha da gerginleşen jeopolitik ortamda petrolün elde edilebilmesi ve güvenliği konusundaki artan endişeler, günümüzün Amerikan enerji politikası tartışmalarının arkaplanını oluşturmaktadır.⁴

2000'li yıllara gelindiğinde, ABD'nin özellikle Körfez ülkelerinden ithal ettiği petrol miktarında artış gözlenmiştir. Bundan dolayı hem Amerikan hem de dünya enerji talebine cevap verebilecek hertürlü kaynak (özellikle Orta Asya bölgesindeki rezervler) çeşitliliğinin ve enerji türünün sağlanması, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik hedefi haline getirilmiştir. ABD Enerji Bakanı F. Penny'nin de haklı olarak belirttiği gibi Amerika, petrol

³ Heinrich Böll Foundation, "Global Energy Strategy", www.boell-latinoamerica.org, 8 Kasım 2006.

⁴ Kenneth B. Medlock III and Amy Myers Jaffe, U.S. Energy Policy and Transportation, The James A. Baker III Institute For Public Policy, Rice University, May 2008, p. 6.

ithalatında bir tek kaynağa bağımlı olarak kalmak istememektedir.⁵ Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri, kendi enerji güvenliğini ve küresel ekonomik sistemin sürekliliğini kazanmak amacıyla, dünyanın en önemli petrol ve doğal gaz üreticisi ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde.⁶ Bu ülkeler grubu içerisinde Orta Asya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleri de yer almaktadır.

Küresel enerjide yaşanan istikrarsızlıklar dikkate alındığında Orta Asya bölgesinin sahip olduğu enerji zenginlikleri yeni enerji dengelerinin şekillenmesinde çok kilit rol oynayabilir. Bölge ülkeleri çok zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra uranyum yataklarına ve hidroenerji kaynaklarına sahiptirler. Bu kaynakların çıkartılması ve dünya piyasalarına ihraç edilmesi aynı zamanda bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının, egemenliklerinin ve ekonomik kalkınmalarının güçlendirilmesine yardım edecektir.

Bu çalışmada ABD'nin enerji bağlamındaki Orta Asya politikası eleştirel bakış açısıyla ve ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde durularak ele alınacaktır. Kronolojik çerçeve, Doğu Blokunun dağılmasından sonraki dönemin gelişmelerini kapsamaktadır. Birinci bölümde Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ülke profilleri altında ülkeye özgü genel bilgiler, temel ekonomik göstergeler ve enerji kaynakları hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise Orta Asya bölgesinin ve enerji kaynaklarının Amerikan ulusal çıkarları açısından önemi, Washington'un bölgesel enerji politikasının temel unsurları ve desteklediği boru hattı projeleri, enerji sektöründeki Amerikan yatırımları ve enerji bağlamında Rusya – Çin – İran faktörleri incelenecektir.

I. ORTA ASYA BÖLGESİNİN ENERJİ KAYNAKLARI

A. Bölgenin Genel Değerlendirmesi ve Ülke Profilleri

Günümüzde Orta Asya coğrafyası, 50 milyonu aşan nüfusuyla ve 4 milyon km² alanıyla Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) alanının %20'sini teşkil etmektedir. Coğrafi olarak en geniş alanı kaplayan ülke Kazakistan ve en kalabalık ülke de Özbekistan'dır. Orta Asya nüfusunun çoğunluğunu Türk kökenli ve Türkçe konuşan insanlar teşkil etmektedir. Ayrıca tüm Orta Asya halkları İslam dinine mensuptur. Din, geleneksel

⁵ Comprehensive National Energy Strategy, Washington, 1998, <http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>, 12 Eylül 2004.

⁶ Petrol (ve doğal gaz) ihracatçılarının sayısının artması, herşeyden önce Körfez bölgesinde oluşabilecek herhangi bir siyasal istikrarsızlık ortamında ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya petrol sevkiyatında oluşabilecek kesinti riskini de azaltacaktır. Bu durum, aynı zamanda Körfez ülkelerinin ve OPEC'in dünya petrol fiyatlarını belirleme yeteneğini de azaltacaktır.

ilişkiler ve milliyetçi duygular, bu toplumlara bir arada tutan en etkili kavramlardır.⁷

Orta Asya devletlerinin ulusal çıkarlarının ve dış politika hedeflerinin oluşum süreci farklı yönlerde cereyan etmiş ve çoğu kez birbirleriyle çelişmiştir. Ancak söz konusu beş cumhuriyetin yönetimlerinin hepsi için ortak amaç, uluslararası alanda manevra alanını geniş tutmak ve kendi egemenliklerini ve bağımsızlıklarını güçlendirmek için dış ilişkiler ağını çeşitlendirme özlemi olmuştur. Yani Orta Asya ülkelerinin uluslararası toplumla entegrasyonu⁸, bölge için en önemli stratejik hedef olarak belirmiştir.

1. Kazakistan

Genel Bilgiler:

Resmi adı	: Kazakistan
Yönetim şekli	: Cumhuriyet
Başkent	: Astana
Diğer şehirler	: Almatı, Karaganda, Şımkent, Kızılorda, Aktöbe, Aktau, Atrrau, Pavlodar, Petropavlovsk, Semipalatinsk
İdari yapı	: 14 bölge, 3 şehir idaresi
Komşuları	: Rusya, Çin, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan
Yüzölçümü	: 2.717.300 km ² (Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 9. ülkesi)
Nüfus	: 16.1 milyon (Dünyanın en fazla nüfusa sahip 57. ülkesi)
Etnik dağılım	: Kazak (%53.4), Rus (%30), Ukraynalı (%3.7), Özbek (%2.5), Alman (%2.4), Uygur (%1.4)
Dil	: Kazakça
Para birimi	: Tenge (TNG)

Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde Rusya'dan sonra en yüksek kişi başı gelire sahip ülkedir. Kazakistan BDT içinde en yüksek ekonomik performansı sergilemesinin yanı sıra Orta Asya içinde en liberal ticaret sistemine sahip ülkelerden de birisidir. Ekonomide yaratılan katma değer büyük bir bölümü petrol sektöründen kaynaklanmaktadır. Geniş petrol yataklarının yanı sıra çeşitli maden ve metal kaynaklarına sahip olan Kazakistan, tarım ve hayvancılıkta da büyük bir potansiyele sahiptir.

⁷ Shatlyk Amanov, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2007, s. 69.

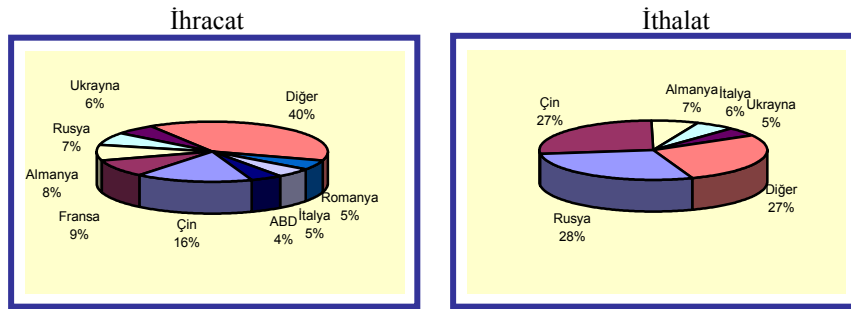
⁸ Djekshenkulov A., Noviyе nezavisimiyе gosudarstva Sentralnoy Azii v mirovom soobshestve, Moskva, 2000, s. 223.

Tablo – 1: Kazakistan – Temel Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009
GSYİH (büyüme, %)	8.9	3.3	1
GSYİH (milyar \$)	174.4	180.1	181.9
Kişi Başına GSYİH (\$)	11.400	11.700	11.800
Enflasyon oranı (TÜFE, %)	-	17.1	7.3
İhracat (milyar \$)	-	71.97	43.96
İthalat (milyar \$)	-	38.45	28.77
Dış Borç (milyar \$)	-	107.8	93.21
İşsizlik Oranı	-	6.6	6.3
Kamu Borcu	-	17.1	7.3
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-	6.596	-3.503
Döviz Rezervleri (Milyar \$)	-	19.87	23.22
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Tenge)	122.55	120.25	147.84

Kaynak: CIA – The World Factbook

Şekil – 1: Kazakistan’ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2009)⁹

Kazakistan’ın GSYİH’sı 1999-2007 yılları arasında ortalama olarak %8,7 oranında büyümüştür. Dünya piyasalarında yaşanan finansal kriz Kazakistan’da da durgunluğa yol açmış ve 2008 yılındaki büyüme oranı %3,3 olurken 2009 yılında %1’lik bir büyüme oranı gözlenmiştir. Dünya petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği dönemlerde ülkenin dış ticareti fazla vermeye başlamakla birlikte Kazakistan, dış ticaret yapısındaki dengesizlikler nedeni ile zaman zaman geniş dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalabilmektedir. İhracatının önemli kısmını petrol ve ana metaller oluşturan ülkenin ihracat gelirleri bu ürünlerin dünya fiyatlarındaki değişimlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Ülkenin cari işlemler

⁹ CIA – The World Factbook, Ağustos 2010.

dengesi 2008 yılında fazla verirken 2009 yılında açık vermiştir. İhracat ve ithalat rakamlarında da 2008'den 2009 yılına geçerken büyük düşüş yaşanmış fakat ihracattaki düşüş ithalattaki düşüşten daha fazla olmuştur.

Temel ihracat maddeleri petrol ve petrol ürünleri (%59), demir metalleri(%19), kimyasallar (%5), makine (%3), hububat, yün ve kömürdür. Kazakistan'ın ticaret partnerlerine baktığımızda en çok ihracat yaptığı ülkelerin başında Çin (% 16) gelmektedir. Bu ülkeyi Fransa, Almanya ve Rusya takip etmektedir. İthalatta ise Rusya %28 ve Çin %27 lik oranla en başlarda bulunmaktadır. İthalat maddeleri ise makine ve ekipmanları, metal ürünleri ve gıda maddeleridir.

2. Kırgızistan

Genel Bilgiler:

Resmi adı	: Kırgızistan
Yönetim şekli	: Cumhuriyet
Başkent	: Bişkek
Diğer şehirler	: Oş, Talas, Celalabad, Naryn
İdari yapı	: 7 Eyalet (oblast) ve 1 Şehir İdaresi
Komşuları	: Çin, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan
Yüzölçümü	: 198,500 km ² (Dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 86. ülkesi)
Nüfus	: 5.35 milyon (Dünyanın en fazla nüfusa sahip 111. ülkesi)
Etnik dağılım	: Kırgız (%52.4), Rus (%18), Özbek (%12.9), Ukraynalı (%2.5)
Dil	: Kırgızca
Para birimi	: Som (KGS)

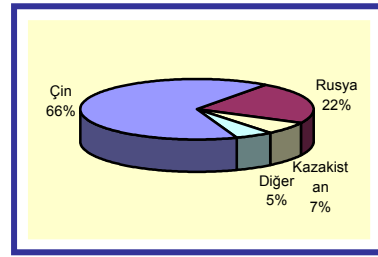
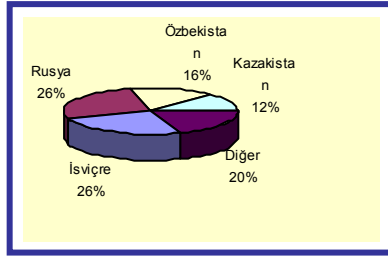
Tablo – 2: Kırgızistan – Temel Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009
GSYİH (büyüme, %)	8.5	8.4	2.3
GSYİH (milyar \$)	10.92	11.83	12.11
Kişi Başına GSYİH (\$)	2.100	2.200	2.200
Enflasyon oranı (TÜFE, %)	-	24.5	6.9
İhracat (milyar \$)	-	1.847	1.698
İthalat (milyar \$)	-	3.754	2.814
Dış Borç (milyar \$)	-	3.467	-
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-	-680.3	18
Döviz Rezervleri (Milyar \$)	-	1.225	1.585
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Tenge)	37.746	36.108	43.069

Kaynak: CIA – The World Factbook

Kırgızistan, Orta Asya devletleri arasında en liberal ekonomik reformları uygulayan devlet olmuştur. Özelleştirmeye ağırlık verilmiş, konvertibilite ve faiz oranlarında liberalizasyon sağlanmıştır. Ayrıca Kırgızistan Dünya Ticaret Örgütü üyeliği olan tek Orta Asya ülkesidir.

Şekil – 2: Kırgızistan’ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2009)¹⁰
İhracat

Geçiş sürecini yaşayan diğer tüm ekonomiler gibi Kırgızistan ekonomisi de ciddi zorluklardan geçmektedir. 2002 yılının GSYİH' sı 1990 yılı seviyesinin yarısı kadardır. Ekonominin tekrar büyümeye başlaması ise 1996 yılı ve sonrası gerçekleşebilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyetinin ekonomisi hayvancılık, orman ve tarıma dayanmaktadır. Nüfusun neredeyse yarısı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Kırgızistan ekonomisinde madencilik önemli bir paya sahiptir. Bu topraklarda 400'ü aşkın değerli ve yarı değerli taş türü bulunmaktadır. Nitekim devletin gelirlerinin büyük bir kısmı da altın ve cıva ihracatından sağlanmaktadır. Altın, dünya piyasalarındaki istikrarlı yükselişi ile Kırgızistan ekonomisine büyük gelir getirmektedir. Kırgızistan altın üretiminde Bağımsız Devletler Topluluğu içinde, Özbekistan ve Rusya'dan sonra 3'üncü sıradadır.

Kırgızistandaki en önemli sorunlardan birisi işsizlik sorunudur. Nüfusun yaklaşık üçte biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Temel sorun olan enflasyonla mücadele sürmektedir. 2008 yılında %24.5 olan enflasyon oranı finansal piyasalarda yaşanan krizin oluşturduğu durgunluğun da etkisiyle 2009 yılında %6.9 olmuştur. GSYİH 2007 yılında %8.5, 2008 yılında %8.4 ve 2009 yılında % 2.3 büyüyerek 12.11 milyar dolar olmuştur. 2009 yılında kişi başına düşen gelir 2.200 dolardır.

İthalat ve ihracat rakamları 2009 yılında 2008 yılına göre azalma göstermiştir. 2008 yılında açık veren cari işlemler açığı 2009 yılında küçük miktarda fazla vermiştir. Temel ihraç ürünlerini pamuk, yün, et, tütün; altın,

¹⁰ CIA – The World Factbook, Ağustos 2010.

cıva, uranyum, doğal gaz; makine ve ayakkabı oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın ihracat partnerleri arasında %25.96 ile İsviçre, %25.88 ile Rusya ilk sıralarda yer alırken bunları Özbekistan ve Kazakistan takip etmektedir. Temel ithal ürünlerini petrol ve gaz, makine ve ekipmanları, kimyasallar ve gıda maddeleri oluşturmaktadır. İthalatta ise ilk sırayı % 57.03 ile Çin almaktadır. Diğer ithalat partnerleri ise Rusya ve Kazakistan'dır.

3. Özbekistan

Genel Bilgiler:

Resmi Adı	: Özbekistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Taşkent
Başlıca Kentleri	: Semerkand, Namangan, Buhara, Andican
İdari Yapı	: 12 Bölge (İl), 1 Özerk Bölge ve 1 Şehir İdaresi
Nüfusu	: 27.6 milyon
Yüzölçümü	: 447,400 km ²
Resmi Dili	: Özbekçe
Etnik Yapısı	: %80 Özbek, %5.5 Rus, %5 Tacik, %3 Kazak
Komşuları	: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Türkmenistan
Para Birimi	: Özbek Somu (UZS)

Tablo – 3: Özbekistan – Temel Ekonomik Göstergeler

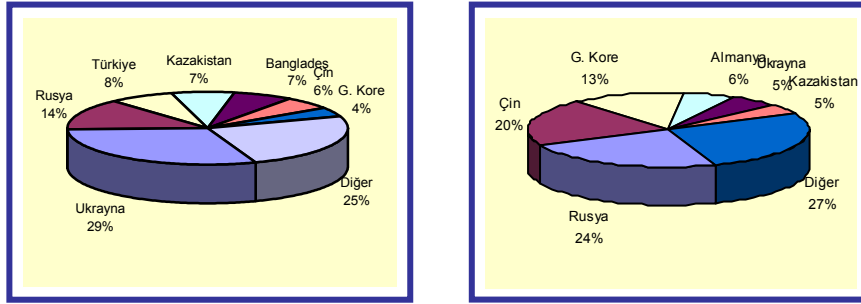
	2007	2008	2009
GSYİH (büyüme, %)	9.5	9	8.1
GSYİH (milyar \$)	66.48	72.47	78.34
Kişi Başına GSYİH (\$)	2.500	2.700	2.800
Enflasyon oranı (TÜFE, %)	-	12.7	14.1
İhracat (milyar \$)	-	10.3	10.74
İthalat (milyar \$)	-	9.277	9.023
Dış Borç (milyar \$)	-	4.022	3.63
İşsizlik Oranı	-	1	1.1
Kamu Borcu (GSYİH ya oranı)	-	10	9.6
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-	4.087	3.596
Döviz Rezervleri (Milyar \$)	-	10.15	9
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Soum)	1263	1317	1469

Kaynak: CIA – The World Factbook

Özbekistan ekonomisi potansiyeli bakımından BDT ülkeleri içinde 5. sırada yer alır. Ekonomisi büyük oranda tarımsal üretime dayalı olan Özbekistan'da

toplam üretimin yaklaşık 1/3'ü bu sektörde gerçekleştirilmektedir. Tarımsal üretimin % 40'ını ise pamuk üretimi oluşturmaktadır. ABD'den sonra Özbekistan ikinci büyük pamuk ihracatçısı ülke konumundadır.

Şekil – 3: Özbekistan'ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2009)¹¹
İhracat İthalat

Özbekistan yeraltı kaynakları bakımından çok zengindir. Özbekistan geniş doğal gaz, petrol ve kömür yataklarının yanı sıra altın, uranyum, bakır, alüminyum, demir, gümüş, çinko, volfram ve tungsten gibi diğer madenlere de sahiptir. Özbekistan, yıllık 80 ton altın üretimiyle dünya sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır. Bakır rezervleri 800 milyon ton olarak varsayılmaktadır. Kömür üretimi yıllık 6 milyon tondur.

2009 yılında Özbekistan'ın cari fiyatlarla Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) 78.34 milyar dolar olup, 2008 yılına göre % 8.1 oranında artış kaydetmiştir. 2007 ve 2008 deki büyüme oranları ise sırasıyla %9.5 ve 9 olmuştur. 2009 yılı itibariyle kişi başına gelir 2.800 dolar, enflasyon oranı %14.1 ve işsizlik oranı 1.1 olarak hesaplanmıştır. Özbekistan'ın ihracatı ithalatından yüksek seyretmektedir ve cari işlemler dengesi fazla vermektedir.

Özbekistan'ın temel ihraç ürünleri pamuk, altın, mineral gübre, demir ve demir olmayan metal, tekstil ve enerji ürünleridir. Önemli ihraç pazarlarını Ukrayna (%29.91), Rusya (%13.94), Türkiye (%7.53), Kazakistan (%7.26), Bangladeş (%6.83), Çin (%5.69), G.Kore (%4.19) oluşturmaktadır. Özbekistan'ın ithal ürünleri: makine ve ekipmanlar, plastik mamuller, gıda ürünleridir. Önemli ithal pazarlarını Rusya (%23.72), Çin (%20.36), G.Kore(%13.03), Almanya (%6.09), Ukrayna (%5.39) ve Kazakistan(%4.68) oluşturmaktadır.

¹¹ CIA – The World Factbook, Ağustos 2010.

4. Tacikistan

Genel Bilgiler:

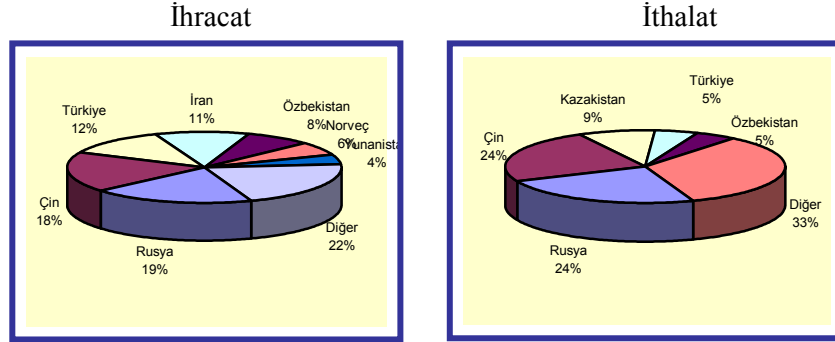
Resmi Adı	: Tacikistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Duşanbe
Başlıca Kentleri	: Duşanbe, Murgob, Khorugh, Tursunzade, Khojand
İdari Yapı	: 2 vilayet, 1 otonom bölge
Nüfusu	: 7,2 milyon
Yüzölçümü	: 143,100 km ²
Resmi Dili	: Tacikçe
Etnik Yapısı	: Tacik (% 64.9), Özbek (% 25.0), Rus (% 3.5)
Komşuları	: Çin, Afganistan, Özbekistan, Kırgızistan
Para Birimi	: Somoni (TJS)

Tablo – 4: Tacikistan – Temel Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009
GSYİH (büyüme, %)	7.8	7.9	3.4
GSYİH (milyar \$)	12.25	13.22	13.67
Kişi Başına GSYİH (\$)	1700	1800	1900
Enflasyon oranı (TÜFE, %)	-	20.5	6.5
İhracat (milyar \$)	-	1.575	1.115
İthalat (milyar \$)	-	3.699	2.879
Dış Borç (milyar \$)	-	1.503	1.691
İşsizlik Oranı	-	2.3	2.2
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-	47.6	192
Döviz Rezervleri (Milyar \$)	-	195	351
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Somoni)	3.44	3.45	4.38

Kaynak: CIA – The World Factbook

Şekil – 4: Tacikistan’ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2009)¹²

¹² CIA – The World Factbook, Ağustos 2010.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında kişi başı en düşük milli gelire sahip olan ülke Tacikistan'dır. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde olduğu gibi Tacikistan'da da ekonomi birinci derecede tarım ve hayvancılığa dayanır. Tarım sektörünün GSYİH'daki payı % 20,1'dir. Çalışan nüfusun % 49,8'i bu alanlarda iş görmektedir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tahıl ve çeşitli meyve ve sebzelerdir. Çiçek yetiştiriciliği yaygındır. Hayvancılık da ülke ekonomisinde önemli yer tutar. Küçükbaş hayvan besiciliği ve ipekböcekçiliği yaygın olarak yapılır. Yeraltı zenginlikleri bakımından zengin olan Tacikistan'da demir cevheri, kurşun, çinko, antimon, cıva, altın, kalay, tungsten, petrol, doğal gaz ve kömür yatakları vardır. Tacikistan'da başlıca sanayi madencilik, petrol çıkarma ve pamuk işleme kuruluşlarından oluşmaktadır. Ayrıca gıda işleme makineleri, kimyevi maddeler ve halıcılık, sanayide önemli yer tutar. Ülkede sanayi sektörü GSYİH'nin % 22,2'sini, istihdamın ise % 12,8'ini karşılamaktadır. Servis sektörü ise GSYİH'nin % 57,7'sini, istihdamın ise % 37,4'ünü karşılamaktadır.

2007, 2008 ve 2009 yılında Tacikistan'ın cari fiyatlarla GSYİH' sırasıyla 12.25, 13.22 ve 13.67 milyar dolar ve büyüme oranları % 7.8, % 7.9 ve % 3.4 olmuştur. 2009 yılı itibariyle kişi başına gelir 1.900 dolar, enflasyon oranı % 6.5 olarak hesaplanmıştır.

Tacikistan'ın ihracat yaptığı başlıca ülkeler arasında Rusya (%19.16), Çin (%18.38), Türkiye (%12.09), İran (%11.11), Özbekistan (%7.92), Norveç (%6.17) ve Yunanistan (%4.32) yer alırken, ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya (%23.92), Çin (%23.74), Kazakistan (%8.92), Türkiye (%4.96) ve Özbekistan (%4.73) yer almaktadır. Başlıca ihracat ürünleri alüminyum, elektrik, pamuk, meyve, bitkisel yağ ve tekstildir. İthalat ürünleri ise elektrik, petrol ürünleri alüminyum oksit, makine ve ekipmanları ve gıda ürünleridir.

5. Türkmenistan

Genel Bilgiler:

Resmi Adı	: Türkmenistan
Yönetim Biçimi	: Cumhuriyet
Başkenti	: Aşgabat
Başlıca Kentleri	: Aşgabat, Daşoguz, Marı, Türkmenabat (Charjew), Türkmenbaşy (Krasnovodsk), Balkanabat (Nebit-Dag)
İdari Yapı	: 5 vilayet
Nüfusu	: 6,2 milyon
Yüzölçümü	: 488,100 km ²
Resmi Dili	: Türkmençe
Etnik Yapısı	: Türkmen (%85), Özbek (%5), Rus (%4)

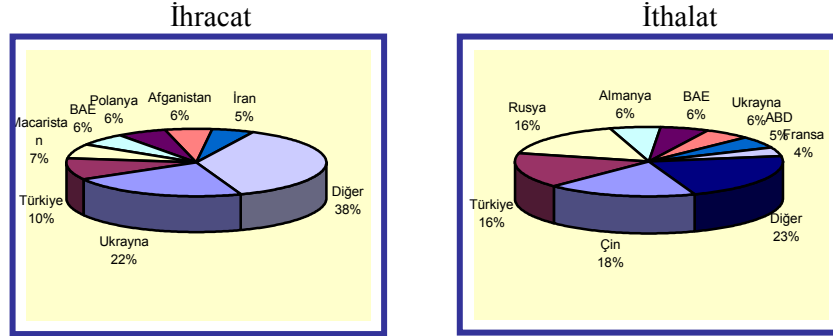
Komşuları : İran, Afganistan, Özbekistan, Kazakistan
Para Birimi : Manat (TMM)

Tablo – 5: Türkmenistan – Temel Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009
GSYİH (büyüme, %)	11.6	10.5	6.1
GSYİH (milyar \$)	27.78	30.69	32.56
Kişi Başına GSYİH (\$)	5800	6400	6700
Enflasyon oranı (TÜFE, %)		13	10
İhracat (milyar \$)		12.34	6.737
İthalat (milyar \$)		5.601	4.109
Dış Borç (milyar \$)			5
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)		5.145	1.065
Döviz Rezervleri (Milyar \$)		13.8	9.55
Döviz Kuru (ort., 1 \$: Manat)		14.25	2.85

Kaynak: CIA – The World Factbook

Şekil – 5: Türkmenistan’ın Dış Ticaretindeki Başlıca Ülkeler (2009)¹³

Türkmenistanın ekonomik yapısı, doğal gaz, petrol ürünleri, pamuk ve tekstil sanayi, buğday ve gıda işleme sanayi üzerine şekillendirilmiştir. Ekonomik yapıda tarım ürünleri (özellikle pamuk) ile enerji ürünlerinin ihracatı önemli yer tutmaktadır. Ekonomide kamu sektörünün önemli bir ağırlığı bulunmakta, hükümetin tüm vatandaşlara iş garantisi vermesi nedeniyle de ülkede resmi işsizlik bulunmamaktadır. Ülkenin uluslararası para piyasalarından izole olması sebebiyle, ülke ekonomisi dünyayı etkileyen ekonomik krizden fazla etkilenmemiştir.

¹³ CIA – The World Factbook, Ağustos 2010.

Tarımsal ürünlerin başında pamuk, meyve, sebze ve hububat gelmektedir. Pamuk üretimi ekilebilen toprakların yarısını ve toplam tarımsal ürün miktarının % 60'ını oluşturmaktadır. Ülke dünyadaki en büyük 10'uncu pamuk üreticisidir. Tarım sektörü GSYİH'nin % 11'ini, istihdamın ise % 48'ini karşılamaktadır. Türkmenistan doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. Petrol ve doğal gaz en önemli yeraltı kaynaklarını oluştururken sülfür, krom, kurşun, brom, kömür ve potasyum en önemli doğal kaynaklarıdır. Enerji üretimi açısından zengin olan Türkmenistan yıllık üretiminin %40'ını ihraç etmektedir. Diğer Orta Asya devletleri ile karşılaştırıldığında doğal gaz rezerv ve üretiminde en önde gelen ülkedir. Türkmenistan'da temel sanayi dalları petro-kimya, tekstil, gübre, pencere camı, gıda sanayisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ülkede sanayi sektörü GSYİH'nin % 30.5'ini, istihdamın ise % 14'ünü karşılamaktadır. Servis sektörü ise GSYİH'nin % 59,4'ünü, istihdamın ise % 37,8'ini karşılamaktadır.

2009 yılında ülkenin cari fiyatlarla Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) 32.56 milyar dolar olup, 2008 yılına göre % 6.1 oranında artış kaydetmiştir. 2007 ve 2008 deki büyüme oranları ise sırasıyla %11.6 ve %10.5 olmuştur. 2009 yılı itibariyle kişi başına gelir 6.700 dolar, enflasyon oranı %10 olarak hesaplanmıştır.

Türkmenistan'ın başlıca ihracat pazarları Ukrayna (%22.3), Türkiye (%10.27), Macaristan (%6.75), BAE (%6.25), Polanya (%6.16), Afganistan (%5.79) ve İran (%5.17) dir. Temel ihracat ürünleri ise gaz, ham petrol, petrokimyasallar, tekstil ve pamuk ipliğidir. Ülkenin başlıca tedarikçileri ise, Çin (%18.03), Türkiye (%16.49), Rusya (%16.45), Almanya (%5.91), BAE (%5.81), Ukrayna (%5.67), ABD (%5.41) ve Fransa'dır (%4.32). Temel ithalat ürünleri ise makine ve ekipmanları, kimyasallar ve gıda ürünleridir.

B. Bölge Ülkelerinin Enerji Kaynakları

Postsovyet coğrafyada Rusya Federasyonu'ndan sonraki en geniş coğrafi bloku simgeleyen Orta Asya bölgesi, hammadde kaynakları bakımından dünyanın en zengin bölgeleri arasında yer almaktadır. Bu potansiyel, gelişmiş ulaşım ve iletişim güzergâhlarının varlığı noktasında bölge ülkeleri açısından artı değer ifade etmektedir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında bölge ülkeleri, eski Sovyetler Birliği sınırlarının ötesinde dış piyasalara açılırken, söz konusu devletlerin

kendilerine ait uluslararası iletişim ve ulaşım kanallarına sahip olmamalarından dolayı büyük sorunlarla karşılaşmışlardır.¹⁴

Günümüzde bölge genelinde üretilen birincil yakıt ve enerji esas olarak hidrokarbon yakıtlara dayanmaktadır. Doğal gaz toplam enerji kaynaklarının neredeyse yarısını teşkil etmektedir ve rezervler daha çok Türkmenistan ve Özbekistan'da bulunmaktadır. Büyüklük açısından ikinci sıradaki enerji kaynağı ise petroldür ve üretimin yaklaşık olarak %80'ine yakını Kazakistan'da yapılmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan'da üretilen ve kullanılan enerji daha çok su kaynaklarına dayalı olarak edilmektedir. Hidro kaynaklı enerji bu ülkelerin toplam enerji üretimlerinin sırasıyla %83 (Kırgızistan) ve %96'sına (Tacikistan) tekabül etmektedir.

Tablo – 6: Birincil yakıt ve enerji üretiminin dağılımı (%)

	Doğal gaz	Petrol	Kömür	Hidro enerji	Toplam
Kazakistan	16	50	33	1	100
Kırgızistan	2	5	11	82	100
Tacikistan	2	1	1	96	100
Türkmenistan	83	17	0	0	100
Özbekistan	84	13	2	1	100
Toplam	48	33	17	2	100

Kaynak: Water and Energy Resources in Central Asia: Utilization and Development Issues, Industry Report, Eurasian Development Bank, April 24, 2008, p. 10.

Genel olarak Orta Asya bölgesi enerjisi tükettiğinden fazla üreten bir bölgedir. Örneğin 2004 yılında üretim, tüketimin 1,8 katı kadar fazla gerçekleşmiştir. Tabii ki bu gösterge bölge ülkeleri arasında farklılıklar arz etmektedir. Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan içeride tüketilen enerjiden daha fazla ürettikleri için net enerji kaynağı tedarikçisi konumundadırlar. Kırgızistan ve Tacikistan ise daha az enerji ürettikleri için net enerji ithalatçısıdırlar.

Orta Asya bölgesi (Hazar bölgesiyle birlikte değerlendirildiğinde) dünya enerji piyasaları için petrol ve doğal gaz açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmesine rağmen, birçok uzman bölge ihracatının dünya piyasasında düşük bir paya sahip olacağını vurgulamaktadır. ABD Enerji Bakanlığı (DOE) verilerine göre, bölgenin ispatlanmış doğal gaz rezervleri 232 trilyon tcf olarak tahmin edilmektedir ki bu miktar Suudi Arabistan'ın

¹⁴ Годлевская Наталья Владимировна, Политика России в государствах Центральной Азии по созданию и использованию железнодорожной и трубопроводной инфраструктуры (1991 - 2005 гг.), автореферат диссертации, Уральский государственный университет им. А.М. Горького, Екатеринбург 2007, с. 3.

rezervleriyle aynı düzeydedir.¹⁵ Bölgenin tahmini petrol rezervleri ise 17-49 milyar varil düzeyindedir (bu rezerv aralığı Katar ve Libya'yla karşılaştırılabilecek seviyededir). DOE'ye göre Kazakistan bölgenin en zengin ispatlanmış petrol rezervlerine (9-40 milyar varil) sahiptir; ülkenin petrol ihracatı yaklaşık olarak günlük 1.2 milyon varil (bpd) civarındadır.¹⁶ Yine DOE verilerine göre Türkmenistan 100tcf ve Özbekistan 65tcf ispatlanmış doğal gaz rezervlerine sahiptir.¹⁷

1. Petrol

Orta Asya'da petrol şimdilik ikinci derecede önemli kaynak olarak öne çıkmaktadır. Çünkü enerji eşdeğerlik oranlarına bakıldığında Orta Asya hala bir doğal gaz üreticisi bölgedir. Bu dengenin Kazakistan ve kısmen Türkmenistan'ın bakır petrol yataklarının işletilmeye başlanmasıyla yakın bir gelecekte değişmesi beklenebilir. Kazakistan bölgenin en çok petrol rezervlerine sahip ve yine en büyük petrol üreticisi ülkesidir.

Tablo - 7: Bölge ülkelerinin Petrol Kaynakları (bin varil/gün), 2008 yılı verileri

	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan	Avrasya	Dünya
Toplam Petrol Üretimi	1,429.95	0.98	82.91	0.24	189.30	12,527	85,429
Ham Petrol Üretimi	1,345.42	1.00	49.57	0.24	170.26	11,927	73,652
Tüketim	244.00	15.00	143.00	36.00	103.00	4,350	85,752
İhracat/İthalat	1,185.95	-14.02	-60.09	-35.76	86.30	8,177	--
Rafineri kapasitesi	345	10	222	0	237	8,205	85,460
İspatlanmış Rezervler (Milyar Varil)	30.00	0.04	0.59	0.01	0.60	99	1,332

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, June 2010

2. Doğal gaz

Orta Asya, doğal gaz rezervleri ve üretimi açısından dünyanın en önemli bölgelerinden bir tanesidir. Türkmenistan ve Özbekistan bölgenin en büyük iki doğal gaz üreticisi ülkesidir. Kazakistan'ın da önemli miktarda ispatlanmış doğal gaz rezervine sahip olduğu bilinmektedir. Doğal gaz bağlamında üretici ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorunlar ulaşım, fiyat istikrarsızlığı ve ödemeler konusunda yoğunlaşmaktadır.

15 Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsamaktadır.

16 U.S. Department of Energy. Energy Information Administration. Kazakhstan Country Analysis Brief, February 2008.

17 U.S. Department of Energy. Energy Information Administration. Central Asia Country Analysis Brief, February 2008.

Tablo - 8: Bölge ülkelerinin Doğal gaz Kaynakları (milyar m³), 2008 yılı verileri

	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan	Avrasya	Dünya
Üretim	398	1	2,387	1	2,490	29,939	109,789
Tüketim	409	26	1,858	18	742	24,318	110,262
İhracat/İthalat	-10	-25	530	-18	1,713	5,586	--

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, June 2010

3. Kömür

Orta Asya'daki ülkelerin ekonomileri açısından doğal gaz ve petrolün ihracattaki rolü büyük olmasına rağmen, kömür bölge ülkelerinde ortak enerji kaynağı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kömür Kazakistan'da elektrik enerjisi üretiminde kullanılan temel kaynaktır; yine Kırgızistan ve Kazakistan'da ısınma ihtiyacı ağırlıklı olarak kömürle karşılanmaktadır. Özbekistan'ın birçok termal elektrik santrali hala kömürle çalıştırılmaktadır.¹⁸ Bölgenin en büyük kömür üreticisi ülkesi Kazakistan'dır; ülkenin tahmini kömür rezervleri 120 milyar ton civarındadır. Ancak kömür kalitesi genellikle düşüktür ve yatakların önemli sanayi merkezlerinden uzakta bulunması dezavantaj teşkil etmektedir.

Tablo - 9: Bölge ülkelerinin Kömür Rezervleri (milyon ton), 2007 yılı verileri

	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan	Avrasya	Dünya
Üretim	107.838	0.435	3.618	0.182	0.000	514	7,047
Tüketim	77.453	1.441	3.528	0.192	0.000	410	7,019
İhracat / İthalat	31.332	-1.005	0.004	-0.010	0.000	103	--

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, June 2010

4. Su kaynakları ve Hidroelektrik Enerjisi

Orta Asya ülkeleri su kaynaklarının kullanımı açısından birbirleriyle çok sıkı ve iç içe geçmiş bir ilişkiler ağına sahiptirler. Aral Gölü havzasına akan suyun büyük bir bölümü (%80'e yakını) Kırgızistan ve Tacikistan'daki kaynaklardan gelmektedir. Aral Gölü havzası, bölge ülkelerini birbirlerine bağlayan iki büyük nehir tarafından şekillenmektedir.

¹⁸ Özbekistan'daki mevcut termal santrallerin doğal gazla çalışan santrallere dönüşümü hızla devam etmektedir

Tablo – 10: Aral Gölü havzasının su kaynakları (km³/yıl)

Ülke	Nehir havzası		Aral Gölü havzasının toplamı	
	<i>Sırderya</i>	<i>Amuderya</i>	<i>Km³</i>	<i>%</i>
Kazakistan	4,5	-	4,5	3,9
Kırgızistan	27,4	1,9	29,3	25,3
Tacikistan	1,1	62,9	64	55,4
Türkmenistan ve İran	-	2,78	2,78	2,4
Özbekistan	4,14	4,7	8,84	7,6
Afganistan	-	6,18	6,18	5,4
Aral Gölü havzasının toplamı	37,14	78,46	115,6	100

Kaynak: Water and Energy Resources in Central Asia: Utilization and Development Issues, Industry Report, Eurasian Development Bank, April 24, 2008, p. 7.

Elektrik enerjisi ekonomik kalkınma için vazgeçilmezdir. Orta Asya ülkeleri elektrik enerjisini farklı yollarla üretmektedirler. Örneğin zengin hidroelektrik potansiyele sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan tükettikleri enerjinin büyük bir bölümünü hidroelektrik santrallerden karşılamaktadırlar. Türkmenistan ve Özbekistan ise başlıca doğal gazla çalışan termal elektrik santralleriyle enerji ihtiyacını gidermektedir. Kazakistan ise elektrik enerjisi üretiminde ağırlıklı olarak kömüre bağımlı durumdadır.

Tablo – 11: Orta Asya nehirlerinin hidro-enerji potansiyeli

Ülkeler	HPP ¹⁹ Kurulu Kapasite, MWt	Elektrik üretimi ve HPP (2005), milyar kWh	Ekonomik hidro-enerji potansiyeli, milyar kWh/yıl	Hidro enerji potansiyelin kullanım oranı(%)	Orta Asya'nın hidro-enerji potansiyeline oranı (%)
Tacikistan	4037	17,1	317	5	69
Kırgızistan	2910	14,0	99	14	22
Kazakistan	2248	7,9	27	29	6
Özbekistan	1420	6,0	15	49	3
Türkmenistan	1	0	2	0	0
Toplam	10616	45,0	460	10	100

Kaynak: Water and Energy Resources in Central Asia: Utilization and Development Issues, Industry Report, Eurasian Development Bank, April 24, 2008, p. 7.

Birleşmiş Milletler'in Orta Asya Ekonomileri için yürüttüğü Program'a göre (SPECA), Orta Asya bölgesinin tahmini yenilenebilir hidro-elektrik enerji potansiyeli 460 milyar kWh/yıl olarak bilinmektedir; ancak

¹⁹ HPP – Hydro Electric Power Plant (Hidroelektrik enerji santrali)

günümüzde bu potansiyelin sadece %10'u kullanılmaktadır. Bölgenin en fazla hidro – enerji kapasitesine sahip iki ülkesi Tacikistan (%69)²⁰ ve Kırgızistan'dır (%22). Buna karşılık bu iki ülke hidrokarbon kaynaklarının tedariki açısından bölgenin diğer ülkelerine karşı büyük ölçüde karşılıklı bağımlılık ilişkisine sahiptirler.²¹

Bölgedeki su ve enerji eksenli sorunlar büyük ölçüde Sovyet döneminde inşa edilen efektif değişim sisteminin çökmesiyle birlikte yüze çıkmıştır. Bu aynı zamanda Rusya – Orta Asya arasındaki yapısal – ekonomik bağımlılığın bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.²² Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan böylesi problemlerin sistemli ve kompleks çözümü için bölgesel entegrasyon ve sıkı ekonomik işbirliği kaçınılmazdır.²³ 2005 yılında ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı (TDA) tarafından başlatılan Orta Asya Altyapı Entegrasyon Girişimi ve USAID'in 2006'da uygulamaya koyduğu Bölgesel Enerji Piyasası Yardım Programı bu doğrultuda atılan önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. Söz konusu girişimler enerji, ulaştırma ve iletişim projelerinin yanı sıra Orta Asya ile Afganistan, Pakistan ve Hindistan arasındaki elektrik enerjisi altyapısının geliştirilmesini ve enerji paylaşımını kapsamaktadır.²⁴

II. ENERJİ BAĞLAMINDA ABD'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

A. ABD Dış Politikasında Orta Asya Bölgesinin Yeri ve Önemi

Orta Asya, Avrasya kıtasındaki büyük güçlere olan yakınlığından dolayı stratejik konuma sahip bir bölgedir. Orta Asya bölgesi Rusya, Çin, Pakistan ve İran tarafından çevrelenir ve Türkiye, Hindistan gibi bölgesel güç havzalarının sınırlarından sadece birkaç kilometre ötededir. Diğer bir ifade ile Orta Asya, dördü nükleer güce sahip geleceğin muhtemel bölgesel ve/veya küresel güçleri ile çevrilidir. Bu güçlerin çoğu ayrıca bölgede Batı, özellikle Amerikan nüfuzunun yaygınlaşmasından yana değildir.

Tarihsel bağlamda, Orta Asya bölgesi Amerika Birleşik Devletlerinin en az ilgisini çeken bölgelerden birisi olmuştur. “İlgisizliğin” en üst düzeye

20 Tacikistan dünya sıralamasında Çin, Rusya, ABD, Brazilya, Zaire, Hindistan ve Kanada'dan sonra sekizinci sıradadır.

21 Water and Energy Resources in Central Asia: Utilization and Development Issues, Industry Report, Eurasian Development Bank, April 24, 2008, p. 4.

Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Kai Wegerich, “The New Great Game: Water Allocation in Post-Soviet Central Asia,” Georgetown Journal of International Affairs, Summer/Fall 2009, pp. 117-123.

“Водно-энергетическая проблема в Центральной Азии и политика России”, Православный Информационный Аналитический Портал, <http://3rm.info/publications/1662-vodno-yenergeticheskaya-problema-v-centralnoj.html#>, 31 января 2010.

24 Joshua Kucera, “Washington Seeks to Steer Central Asian States Toward South Asian Allies,” Eurasia Insight, April 28, 2006.

çıktığı Soğuk Savaş yıllarında Orta Asya bölgesi, ancak Amerikalı jeopolitikçi Spykman'ın geliştirdiği “İç Hilal” denklemi ve Zbigniew Brzezinski tarafından 1970'lerin sonlarında ortaya atılan “Yeşil Kuşak” projesi çerçevesinde gündeme gelebilmiştir. Yine bu yıllarda bölgede yoğunlaşan nükleer çalışmalar (özellikle Kazakistan'ın Baykonur üsündeki çalışmalar), Amerika'yı bölgeye yönelik planlar yapmaya sevk etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'ı işgali ile birlikte bölgeye yönelik Amerikan ilgisi en üst düzeye çıkmıştır.²⁵

Soğuk Savaşın sonra ermesiyle, Orta Asya bölgesi, Amerika Birleşik Devletleri için doğal bir coğrafi ve jeopolitik genişleme platformu haline gelmiştir. Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin “marjinal” olmaktan çıkarak “önemli” çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan “terörizmle mücadele”nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile içiçeliği) gibi faktörler, bölgeyi Washington için vazgeçilmez kılmaktadır.²⁶

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerikan ulusal çıkarlarına yönelik potansiyel tehditler (özellikle enerji kaynaklarına ve arzına yönelik tehditler ve terörizm olgusu) Washington'un Orta Asya politikasını da etkilemiştir. George W. Bush yönetimi Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikasını birbiriyle bağlantılı üç unsur üzerine odaklayarak tanımlamıştır: güvenlik, yerel reformlar/demokrasi ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi.²⁷ Bu üç prensibin hem Clinton döneminin hem de Obama yönetiminin Orta Asya politikasını şekillendiren temel unsurlar olduğu rahatlıkla söylenebilir. ABD, Batı dünyasını terörizm tehdidinden korumak için küresel çapta terörle mücadele planını uygularken, aynı zamanda istikrarsız Ortadoğunun enerji arzına alternatif olabilecek yeni havzaları güvenceye almayı da ihmal etmemektedir. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, Washington'un ulusal güvenlik çıkarları arasında yer almaktadır ve bu açıdan Orta Asya'nın ve özellikle Hazar Havzasının enerji kaynaklarının dünya piyasalarına çıkartılması Amerikan dış politikasının öncelikleri arasında değerlendirilmektedir.

25 Shatlyk Amanov, a.g.e., s. 93.

26 Shatlyk Amanov, a.g.e., s. 92.

27 U.S. House of Representatives, Committee on International Relations, Subcommittee on the Middle East and Central Asia. Hearing: U.S. Policy in Central Asia, Testimony by Richard A. Boucher, Assistant Secretary of State for South and Central Asian Affairs, April 26, 2006.

Birçok Amerikan siyasetçisi ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Washington'un bölgedeki varlığı aynı zamanda Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki nüfuzunun güçlenmesini de engelleyecektir. Bir diğer gerekçe de, ABD ve NATO'nun Afganistan'daki operasyonları için Orta Asya ülkelerinin sunduğu kolay erişim imkânları, askeri üsler ve enerji hatlarıdır. Orta Asya'ya yönelik Amerikan desteğinin sürdürülmesinden yana olanların bir başka önemli gerekçesi ise, bölgenin Afganistan gibi terör örgütlerinin beslediği yuva haline dönüşmesinin önüne geçilmesinin Amerika'nın hayati çıkarlarına hizmet edeceği iddiasıdır.²⁸ Orta Asya'daki istikrarsızlığın komşu ülkelere ve Pakistan, Türkiye gibi Amerikan müttefiklerini de kapsayacak şekilde geniş bir coğrafyaya yayılma tehlikesinin varlığı da bu grup tarafından dikkate alınmaktadır. Orta Asya bölgesinde yüksek düzeyde Amerikan angajmanını isteyen bu grup aynı zamanda dünya enerji tedarikinde kaynak çeşitliliğinin sağlanmasını bir Amerikan ulusal güvenlik çıkarı olarak algılamaktadır.

Bu grubun karşındakiler ise, ABD'nin Orta Asya'daki çıkarlarının yüzeysel olduğunu ve Afganistan'daki operasyonların bitmesi halinde bölgedeki Amerikan askerlerinin çekilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bu görüşe göre bölge Amerikan çıkarları açısından hayati önem arz etmemektedir.²⁹ Yine bu grup, tarihsel olarak ABD'nin Orta Asya'ya ilgisinin çok zayıf olduğunu ve Afganistan'da barışın sağlanmasından sonra tekrar bölgenin Amerikan çıkarları açısından önemsiz hale geleceğini söylemektedir. Günümüzdeki Amerikan askeri varlığı ve enerji diplomasisi dikkate alındığında, bölgede daha düşük düzeyde bir Amerikan angajmanını savunan bu grubun görüşlerinin Amerikan dış politika ve askeri stratejilerinin şekillenmesinde pek etkili olduğu söylenemez.

B. ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Enerji Politikasının Genel Değerlendirmesi

Orta Asya bölgesinin Amerikan dış politikasındaki yerini ABD'nin enerji çıkarları belirlemektedir. Resmi söylemde Orta Asya ve Kafkasya'nın tamamının Hazar Havzası'na dahil edilmesine rağmen, Washington'ın Hazar politikası daha çok Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar kısmı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rus araştırmacı M. V. Bratersk'inin ifadeleriyle, "Hazar, Amerikan stratejistleri tarafından Kafkasya'ya meyilli bir bölge

²⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Charles Fairbanks, *The National Interest*, Summer 2002, pp. 45-53.

²⁹ Amy Jaffe, in Gennadiy Chufirin, ed., *The Security of the Caspian Sea Region*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2001, p. 150.

olarak değerlendirilmiştir”.³⁰ ABD’nin Hazar bölgesindeki ve Orta Asya’daki çıkarları tamamen olmasa bile hatırı sayılır derecede örtüşmektedir.

Orta Asya ülkelerinin hidrokarbon rezervleri büyük ölçüde Hazar havzasında yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan coğrafi olarak Kafkasya’da bulunmasına rağmen Orta Asya enerji jeopolitiği açısından da önemli bir aktör olarak belirmektedir. Kendisi de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmanın yanı sıra Azerbaycan, Rusya’yı devre-dışı bırakan ve Batıya uzanan enerji tranzit hatları için kilit konumdaki bir ülkedir.

Enerji bağlamında ABD’nin Orta Asya bölgesine yönelik stratejik eğilimlerinde iki farklı evrimin yaşandığı ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, Orta Asya bölgesinin Kafkasya’dan kesin bir çizgiyle ayrılmış olmasıdır. Bu iki bölgenin ayrı ayrı ele alınması, ilgili bölgelerin doğal coğrafi uzantılarıyla (özellikle Orta Asya bölgesinin Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya ile olan bağları ve yakın ilişkileri) birlikte daha kapsamlı analizine imkan sunmaktadır. Orta Asya tarafında Kafkasya bölgesi, Asya’nın tamamlayıcısı veya Hazarın bir kıyısı olmaktan çok Karadeniz’in bir sınır uzantısı ve Avrupa’nun bitiş çizgisi olarak görülmektedir.

Kafkasya’nın Karadeniz’den daha çok Hazar’la irtibatlandırılarak önplana çıkartılması, büyük ölçüde bölgenin hidrokarbon kaynaklarıyla yakından ilgilenen Amerikan enerji lobisinin faaliyetleri neticesinde başarılı olmuştur. Hatta 1990’lı yılların başlarında rezervlerle ilgili verilerin abartılarak kamuoyuna duyurulduğu görülmüştür. Bu girişimler ABD’nin bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerinde enerji ve boru hatları konularının gereğinden fazla gündemi işgal etmesine neden olmuştur.

İkinci evrim ise, Amerikan yönetimlerinin Hazar’ı Avrasya’nın güvenlik şemsiyesinde temel unsur olarak gören yaklaşımlarında yaşanmıştır. Hazar havzasındaki doğal kaynaklar dünya enerji piyasaları açısından önemli olmakla birlikte Körfez bölgesindeki petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelerin tekel konumunu sarsacak (en azından kısa ve orta vadede) seviyede kritik değildirler. Bu yüzden Hazar havzası Washington’un Orta Asya veya Kafkasya politikasının şekillenmesinde belirleyici faktör ve odak noktası olmaktan uzaklaşmaktadır. Stratejik tanımlamada yaşanan böylesi bir değişikliğin esas nedenlerinden biri de 11 Eylül sonrasında Amerikan askeri ve stratejik yaklaşımlarındaki paradigma değişikliği ve Afganistan’ın önplana çıkmış olmasında yatmaktadır.

30 Braterskiy M. V., Politika SShA v Sredney Azii: itogi desyatiletiiya, SShA-Kanada: Ekonomika, Politika, Kultura, 2002, No: 9, 57.

Nitekim 2000 yılına gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri, dünya petrol piyasaları için ana kaynak olarak Hazar bölgesinin hiçbir zaman Ortadoğu'nun yerine geçemeyeceğini resmen kabullenmiştir. ABD'nin kendi enerji güvenliğinin yanısıra Amerikan şirketlerinin çıkarları açısından, Hazar'ın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkışının hızı ve yönünün kontrol edilmesi ve aynı zamanda bölgedeki enerji altyapısının gelişiminin dozunun ayarlanması önemlidir. Bu yüzdendir ki pahalı, karmaşık ve emniyetsiz boru hattı projeleri, Washington'un stratejik hedefleriyle uyumlu olduğu müddetçe Amerikan enerji politikasına dahil edilmiştir.³¹

11 Eylül olayları ve sonrasındaki gelişmeler, Orta Asya ve Kafkasya arasındaki farklılıkların daha net anlaşılmasını sağlamıştır. Özellikle 2005 yılından itibaren Washington'da yeni bir Orta Asya politikasına geçilmiştir.³² Bu politikanın temelinde, içi pek doldurulmamış olan "Büyük Orta Asya" kavramı yer almaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice, Astana'daki Avrasya Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada gündeme getirdiği "Büyük Orta Asya" projesinin temelinde bölgeyi Afganistan üzerinden Güney Asya'ya (Müslüman bir ülke olan Pakistan'a ve yine büyük nüfusu ve ekonomik potansiyeliyle öne çıkan Hindistan'a) bağlama düşüncesi yatmaktaydı.

ABD, "Büyük Orta Asya" projesi çerçevesinde Orta Asya ve Güney Asya'yı birleştirecek bir enerji sisteminin oluşturulmasını da desteklemektedir. Bu planın temelinde Orta Asya'nın enerji kaynaklarının (Kazakistan'dan petrolün, Türkmenistan'dan doğal gazın, Kırgızistan ve Tacikistan'dan hidroenerjinin) Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın her geçen gün artan talebine cevap verecek şekilde güneye nakledilmesi yatmaktadır. Özellikle USAID'in yürüttüğü Bölgesel Enerji Piyasası Yardım Programı, bölgenin önemli enerji üreticilerinden Kırgızistan ve Tacikistan'a elektrik enerjisinin Afganistan ve Pakistan'a nakli için yardım edilmesini öngörmektedir.³³

Öncelikle askeri birimlerin yapılanmalarında ve 2006 yılından itibaren de ABD Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal yapılanmasında Orta Asya'nın bağlı olduğu bölümlerde değişikliğe gidilmiştir. Günümüzde ABD Dışişleri Bakanlığının kurumsal yapılanmasında Orta Asya bölgesi ile ilgili çalışmalar, Güney Asya ve Orta Asya İşleri Bürosu (The Bureau of South

31 Shatlyk Amanov, a.g.e., s. 152.

32 Bunun Özbekistan ve Kırgızistan hükümetlerinin, ülkelerindeki Amerikan askeri üslerinin kapatılması konusundaki taleplerini açıklamalarından sonra gerçekleşmesi anlamlıdır.

Султанов Б.К., "Политика России, КНР и США в Средней Азии в новых геополитических реалиях", Analitika.org, <http://www.analitika.org/article.php?story=20070611064624298&mode=print>, June 15 2007.

and Central Asian Affairs) tarafından yürütülmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Steven Mann'e göre, "NATO ve OSCE gibi kurumlar Orta Asya ülkelerini Avrupa ve ABD'ye yakınlaştırmaya devam edeceklerdir", ancak ABD bölge ülkelerinin güneydeki (Afganistan, Hindistan ve Pakistan gibi) devletlerle "yeni ilişkiler ve sinerjiler geliştirmesini" de teşvik edecektir.³⁴ Görüldüğü gibi terörizmle küresel savaş, beraberinde Amerikan yaklaşımlarını ve dış politika önceliklerini farklı seviyelerde dönüştürmektedir. Bu dönüşümlerin yapay ve selektif bağlar üzerine mi kurulu olduğu veya gerçekçi ve bölgeye özel yaklaşımları simgeleyip simgelemediği de tartışmaya açık bir konudur.

C. ABD'nin Alternatif Boru Hatlarını Destekleme Politikası

Orta Asya bölgesi coğrafi olarak kapalı bir bölge olduğu için, buradaki petrol ve doğal gaz üreticisi ülkeler, ürettikleri enerji kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarmak için önemli sorunlarla karşı karşıyadırlar. Sözkonusu ülkelerin enerji kaynaklarını değerlendirebilmeleri ve refah seviyelerini yükseltebilmeleri için ABD, çeşitli boru hattı projelerini desteklemektedir. Enerji kaynaklarının pazarlanmasında Washington'un izlediği "alternatif boru hatlarını destekleme" politikasının başarılı bir şekilde uygulandığı iddia edilebilir. Başta Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı olmak üzere birçok Batılı petrol şirketinin bölgedeki yatırımları ve yine Çin ve Hindistan'ın devam eden yatırım projeleri, Rusya'nın tek başına sahip olduğu tekeli kırmıştır. Petrol ve doğal gaz sektörlerindeki yeni yatırımlar, aynı zamanda bölge ülkeleri için Rusya'yı devre dışı bırakan alternatif ihracat güzergâhları konusunda yeni seçenekler sunmuştur.

Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının taşınmasıyla ilgili çeşitli boru hattı projelerine ve altyapı çalışmalarına ilişkin Washington'un tutumu, 1990'ların sonlarına doğru belli olmaya başlamıştır. 1998 yılında, ABD yönetimi beş farklı boru hattı projesini desteklediğini resmen açıklamıştır: Tengiz – Novorossiysk, Bakü – Novorossiysk, Bakü – Supsa, Bakü – Ceyhan ve Trans – Hazar Doğal Gaz Boru Hattı. Hazar Havzası'nda tamamlanmış önemli petrol boru hattı projeleri şöyle sıralanabilir: Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC), Kuzey (Bakü – Novorossiysk) ve Batı (Bakü – Supsa) Petrol Boru Hatları, Atyrau – Samara Boru Hattı (Rus sermayeli), Kazakistan (Atasu) – Çin (Doğu Türkistan) Boru Hattı, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC), Türkmenistan – İran Petrol Takas Antlaşması.

U.S. House of Representatives, Committee on International Relations, Subcommittee on the Middle East and Central Asia, Assessing Energy and Security Issues in Central Asia, Testimony of Steven Mann, Principal Deputy Assistant Secretary for South and Central Asian Affairs, July 25, 2006.

Doğal gaz sektöründe de petrol boru hatlarında olduğu gibi Rusya'yı devre-dışı bırakan (İran ve Çin güzergahları) başarılı projeler hayata geçirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkmenistan – Özbekistan – Kazakistan – Çin doğal gaz boru hattı (Trans – Asya Doğal gaz Boru Hattı) projesidir. Söz konusu boru hattı, ilgili ülkelerin devlet başkanlarının da katılımıyla 14 Aralık tarihinde Türkmenistan'ın kuzey-doğusundaki Samandeppe bölgesinde düzenlenen resmi bir törenle açılmıştı. Küresel mali krize rağmen planlandığı gibi kısa sürede tamamlanan ve yaklaşık 7,5 milyar dolara mal olan söz konusu hat, Çin'in gittikçe artan doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamayı amaçlıyor. 2012 yılında tam kapasite çalışmaya başlayacak olan ve toplam uzunluğu 7 bin kilometreyi bulan bu yeni hat üzerinden 30 yıl boyunca Çin'e yıllık 40 milyar metreküp doğal gazın sevk edilmesi öngörülüyor. Bunun yanı sıra, Çin'in Kalkınma ve Reformlar Komitesinin kabul ettiği yeni karara göre 2013'ten itibaren Pekin yönetimi sözkonusu boru hattının kapasitesini artırmaya yönelik yeni yatırımlar da planlanmaktadır.

Doğalgaz ihracat güzergahlarını çeşitlendirme adına Berdimuhammedov yönetiminin attığı bir diğer önemli adım da 2007 yılında Türkmenistan'ın trans-Hazar doğal gaz boru hattının inşasına sıcak baktığını açıklaması olmuştur. Nisan 2008 yılında Türkmenistan Avruğa Birliği'ne yıllık 353.1 bcf doğal gaz tedarikini öngören bir iyi niyet anlaşması imzalamıştır. Bu projenin uzun vadede Nabucco hattıyla birleştirilmesi öngörülmektedir. Yine Aşgabat yönetimi, Saparmurat Türkmenbaşı döneminde ortaya atılan Türkmenistan – Afganistan – Pakistan – Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattını yeniden gündeme getirerek inisiyatif üstlenmiştir. Bu bağlamda 30 Ağustos 2010 tarihinde Kabul'de Türkmen – Afgan hükümetlerarası komisyonunun toplantısında iki ülkenin hükümet yetkileri arasında TAPI doğal gaz boru hattının hayata geçirilmesi amacıyla bir çerçeve anlaşması imzalanmıştır.³⁵

Nisan 2009'da yapılan Türkmen enerji konferansında konuşan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Geroge Krol, Türkmenistan'ın ve bölgenin diğer ülkelerinin enerji ihracat yollarını çeşitlendirmeye devam etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.³⁶ Yine Mayıs 2010'da AB Enerji zirvesinde konuşan ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar doğal gaz ve petrolün Batı pazarlarına nakli için “güney koridorun” geliştirilmesini desteklediklerini açıklamıştır.

³⁵ Туркменистан и Афганистан подписали рамочное соглашение по ТАПИ, Turkmenistan.ru, 05 September 2010.

³⁶ Alexander Vershinin, “U.S. Urges Central Asia to Boost Gas Export Routes,” Associated Press, April 24, 2009.

Nabucco projesi hala kağıt üzerinde bir proje olarak gündemi meşgul etmeye devam ediyor. Türkmenistan'ın yanı sıra Kazakistan'ın da Nabucco için potansiyel bir doğal gaz tedarikçisi olabileceği düşünülmektedir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için Hazar denizinin hukuki statüsünün çözümlenmesi gerekmektedir. Bu sorun çözülmeyen Nabucco'ya Orta Asya doğal gazının ulaşması mümkün gözükmemektedir.³⁷

Paradoksal olarak ABD, Hazar bölgesinin enerji potansiyelinin hızla geliştirilmesi gerektiğini ifade ederken, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını İran üzerinden nakletme girişimlerini sürekli engellemiştir. Washington'un İran karşıtı stratejisi, Hazar bölgesindeki ülkelerin doğal kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarma imkanlarını hala sınırlandırmaya devam etmekte ve uzun vadede bu durumun Rusya'nın ve Çin'in elini güçlendireceği iddia edilebilir.³⁸

D. Enerji Sektöründeki Amerikan Yatırımları

Enerji sektöründeki Amerikan yatırımları daha çok petrol endüstrisinde odaklanmaktadır. BDT (Bağımsız Devlet Topluluğu) ülkeleri arasında kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım miktarı bakımından Kazakistan ilk sıradadır ki bunda petrol sanayindeki Amerikan sermayesinin payı büyüktür.³⁹ Amerikan şirketlerinin doğal gaz sektöründeki yatırımları oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedenlerinden biri doğal gaz sektöründeki sıkı devlet kontrolüdür.

ExxonMobil, Texaco, Unocal, BP Amoco, Shell ve Enron gibi büyük Amerikan petrol şirketlerinin Orta Asya ülkelerinde milyarlarca dolarlık doğrudan yatırımları bulunmaktadır. Amerikan şirketleri Kazakistan'daki petrol arama ve üretim faaliyetlerine 1990'larda başlamışlardır. Kazakistan'da petrol şirketlerinin taahhüt ettikleri uzun vadeli doğrudan yatırımların miktarı 35 milyar dolar civarındadır. Günümüzde bu petrol yataklarının potansiyel değeri 6 trilyon doları aşmaktadır. Amerikan şirketlerinin petrol rezervlerinde elde ettikleri hakların payı %75 düzeyindedir.

Amerikan yönetiminin destekleri, başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere, bölge ülkelerindeki Amerikan özel sektörünün konumunu güçlendirmiştir. 1990'ların sonlarına doğru Amerikan şirketleri, Kazakistan'ın önemli petrol sahalarında söz sahibi olmuşlar ve

37 ITAR-TASS, October 31, 2009.

38 Shatlyk Amanov, a.g.e., s. 179.

39 European Commission, "External Relations: The EU's Relations with Kazakhstan," 2006, http://ec.europa.eu/comm/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm, October 24, 2009.

Türkmenistan'da çalışmaya başlamışlardır. Özel sektörün bölgedeki artan varlığı, Washington'a bölgesel siyasi ve ekonomik gelişmelere daha fazla müdahil olma imkânını hazırlamıştır.

Son yıllarda Kazakistan hükümetinin uygulamaya koyduğu çok sıkı mevzuat koşullar, yeni vergi ve cezalar birçok Amerikan enerji şirketinin ve yabancı yatırımcıların gözünü korkutmuştur. Bazıları buna Kazakistan'daki bürokraside yaşanan yolsuzlukları da ilave etmektedir. Bölge ülkelerindeki yolsuzluklar, Amerikan yatırımları önündeki en büyük engellerden bir tanesidir. Bölgede çalışan Amerikalı firmalar yolsuzlukların merkezi ve yerel yönetimlerin tüm katmanlarında yaygın olarak görüldüğünü ifade etmişlerdir. Karasal olarak bölgenin kilitlenmiş olması da bu bölgedeki enerji kaynaklarına Amerikan erişimini ve yatırımlarını zorlaştırmaktadır. Bütün bu olumsuz faktörlere rağmen enerji sektöründeki doğrudan yatırımlar devam etmiştir.

E. ABD'nin Enerji Politikası Ekseninde Rusya-Çin-İran Faktörlerinin Analizi

Orta Asya bölgesindeki yeni bağımsız cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin güçlendirilmesi, günümüze kadarki tüm Amerikan yönetimlerinin bölgesel politikalarının öncelikleri arasında yer almıştır. Birçok Amerikalı siyasetçi, bölge ülkelerine yapılacak yardım ve yatırımların aynı zamanda bölgedeki Rus ve Çin nüfuzunu azaltacağına ve/veya dengeleyeceğine inanmıştır. Birçok uzman da Washington'un bölgedeki Rus, Çin ve İran'ın güç mücadelelerinde dengeleyici ve arabulucu bir rol oynaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁰

Bölge dışı aktörlerin çıkarlarının uyduğu durumlarda (terörizmle mücadele, ekonomik ve siyasi istikrar, gelişmiş ulaşım ve iletişim altyapısının inşası vs), Washington yönetimleri bu alanlardaki işbirliği girişimlerini desteklemişlerdir. Orta Asya'da aktif olan dış güçlerin uzlaştığı en önemli konulardan biri terörizmle mücadeledir. Afganistan'daki terörist gruplarıyla mücadele ve bunların Orta Asya'ya yayılmasının önlenmesi, başta Rusya, Çin, İran olmak üzere bölgedeki tüm aktörlerin ortak çıkarları arasında yer almaktadır. Benzer işbirliğinin enerji kaynaklarının geliştirilmesi, alternatif tranzit güzergahlarının desteklenmesi ve su kaynaklarının efektif yönetimi alanlarında gerçekleşmesi halinde hem bölge ülkelerinin kalkınmalarına hem de küresel enerji güvenliğinin sağlanmasına ciddi katkı yapılmış olacaktır.

40 Stephen Blank, *The Future of Transcaspian Security*, Carlisle, PA, U.S. Army War College, August 2002, p. 31.

Ancak enerji ve/veya doğal kaynaklar söz konusu olduğunda bu bölgede işbirliğinden ziyade rekabetin ve güç mücadelelerinin daha fazla göze çarptığını görüyoruz. Nitekim ABD'nin, özellikle Türkmenistan ve Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını geliştirmeyi ve Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlayan her türlü girişimine karşı Rusya ve İran birlikte hareket etmiş ve sürekli engeller çıkartmıştır. Yine Rusya yeni boru hattı projelerinin kendi toprakları üzerinden geçmesi yönünde bölge ülkelerindeki nüfuzunu kullanarak lobi yapmaya devam etmektedir. Rusya Başbakanı Vladimir Putin'in 2002 yılında gündeme getirdiği Avrasya Doğal Gaz İttifakı projesini de bölgedeki Amerikan nüfuzunu kırmaya yönelik bir girişim olarak okumak gerekir. Sovyet döneminden miras alınan ve bölge ülkelerini doğrudan Moskova'ya bağlayan ulaşım ağları, Afganistan'daki süregiden savaş ve İran'a uygulanan ambargo gibi nedenler, bölge ülkelerini Rusya'ya yakınlaştırmaktadır.

Rusya Dışişleri Bakanı S. Lavrov'un "bizi ne AB'de ne de NATO'da istiyorlar" şeklinde açıkça itiraf ettiği gibi Rusya günümüzde dış politikasında başta Orta Asya olmak üzere Asya eksenine vurgu yapan bir yaklaşımı benimsemiş bulunmaktadır.⁴¹ Bugün Rusya, içeride siyasi ve ekonomik açıdan istikrara kavuşurken, yeniden eski "merkezi" konumuna yerleşmektedir. Bu özellikle enerji alanında belirgin olarak yüze çıkmaktadır. Rusya'nın Orta Asya bölgesinde inşa ettiği boru hatları ve demiryolları ağı, bölgede Rus nüfuzunun artmasında ve ikili ekonomik ilişkilerin gelişmesinde kilit rol oynamıştır.⁴²

Rusya'nın doğal gaz ve petrol zengini Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde görülen ve söz konusu bölge ülkelerinin ihracat kapasitelerini ve boru hatlarını kontrol altına almayı amaçlayan stratejisini, sadece ekonomik çıkar ve maliyet unsurlarıyla değil, aynı zamanda ABD ile Çin'in Orta Asya enerji pazarına girme gayretleriyle de temellendirmek gerekir. Bölge başkentlerinin son zamanlarda ağırladığı misafirlerin (Rus siyasetçi ve işadamları, Çin heyetleri, Türk ve Amerikalı diplomatlar, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'ın enerji yetkilileri ve Avrupa Birliği üyesi devlet yetkililerinin ziyaretleri) neredeyse tamamının gündeminde, doğal gaz ve enerji konuları yer almaktaydı. Bu aslında bölgedeki "enerji ve/veya doğal gaz jeopolitiği"nin yükselen trendine işaret etmektedir. Bu trendin önemli bir ayağını da Çin teşkil etmektedir. Hem ABD hem de Çin tarihsel bağlamda çok kritik bir dönüm noktasında bulunuyorlar. Çin'in

41 Султанов Б.К., а.г.м.

42 Годлевская Наталья Владимировна, а.г.е.

güçlenmesi güvenilir enerji kaynaklarına ve tedarikine (gittikçe artan bir şekilde ithalata dayanmakta) bağılyken, ABD'nin yükselen refahı da Çin'in başarısına bağıly gözükyor. Eđer Çin enerji güvenliğini sağlayamazsa, 1.3 milyarlık devasa ülke dünyanın geri kalanının da enerji güvenliğini tehlikeye atabilir.⁴³ 11 Eylül sonrasında Pekin yönetimi, ABD'nin daha önceki dönemlerde yapmak isteyip de yapamadığı ve saldırıların ardından uygulamaya koyduğu birçok uygulama ve müdahalelere karşı sessiz kalmıştır. Çin'i ilgilendiren esas konu, 11 Eylül saldırılarının Çin'in enerji güvenliğine olan etkisi olmuştur.⁴⁴

Çin enerji güvenliğini üç farklı pespektiften (elde edilebilirlik, güvenilirlik ve maliyet açısından uygunluk) yola çıkarak tanımlamaktadır. Saldırılarından sonra Çin'in petrol ve doğal gaz ithalatında herhangi bir değişiklik yaşanmamış olsa da, Pekin yönetiminin Orta Asya'daki artan Amerikan askeri varlığından rahatsız olduğu bilinmektedir. Uzun vadede Çin'in petrol ve doğal gaz ithalatının büyük bir bölümünü Rusya ve Orta Asya bölgesinden karşılayacağı düşünöldüğünde, Pekin'in bu konudaki endişeleri daha rahat anlaşölmaktadır. Bundan dolayı Çin bölgedeki Amerikan varlığının kendi enerji güvenliğine bir tehdit oluşturacağını düşünmektedir. Hatta Çin'li birçok uzman ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığını Çin'i çevreleme stratejisinin bir parçası olarak algılamaktadır.

Tablo – 12: Çin'in petrol ithalatındaki oransal değişim tahminleri.

	2003	2020
Ortadoğu	% 50.9	% 45-50
Afrika	% 24.3	% 25
Asya Pasifik	% 15.2	% 5
Rusya ve Orta Asya	% 7.3	% 20-25

Kaynak: Bo Kong, *An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies*, Pacific Northwest National Laboratory, operated by Battelle for the United States Department of Energy, October 2005, p.25.

Bilindiđi gibi Çin, ABD öncölüğünde yürütölen Irak ve Afganistan askeri müdahalelerine katılmamıştır. Yine Pekin Ortadoğu ve Orta Asya'nın kalbindeki bu iki ülkede kurulmaya çalışölan demokrasi inşası sürecine ve

43 Bo Kong, *An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies*, Pacific Northwest National Laboratory, operated by Battelle for the United States Department of Energy, October 2005, p.iii.

Discussion of China's perceptions about impact of the 9/11 attacks on China's oil security is based on "US 'Attacks September 11' Focusing on China's Oil Security," *People's Daily Online*, Internet version,

http://english.people.com.cn/english/200109/21/eng20010921_80742.html, September 24 2001.

yeniden yapılandırma çalışmalarına iştirak etmemiştir. Ancak Amerikan askerlerinin çekilmeye başlanmasıyla birlikte Çin'in aktif bir şekilde söz konusu bölge ülkelerinde enerji eksenli faaliyetlerini artırdığı görülmektedir. Bu geniş coğrafyada enerji kaynaklarının yanı sıra inşaat, hizmetler sektörü, turizm ve diğer alanlarda Çin yatırımları her geçen gün artmaktadır. Paradoksal olarak Amerikan şirketleri bu sektörlere yatırım yapmak konusunda pek istekli değiller. Hızla gelişen ekonomisinin artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Çin Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika'nın petrol ve doğal gaz zengini ülkelerindeki yatırımlarını sürekli artırmaktadır. Pekin yönetiminin enerji alanındaki efektif atımlarını, bu bölgelerde risk toleransının yüksek olması ve Çin diplomasisinin başarısıyla açıklamak gerekir.⁴⁵

SONUÇ

Tarihsel bağlamda, Orta Asya bölgesi Amerika Birleşik Devletlerinin en az ilgisini çeken bölgelerden birisi olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca ve 1990'ların başlarında "tutarlı" ve "bütüncül" bir Orta Asya politikasına sahip olmadığı söylenebilir. Ancak başta Rusya, Çin, İran olmak üzere diğer bölgesel aktörlerin sürekli güçlenmesi, Amerikan şirketlerinin özellikle enerji sektöründeki artan yatırımları, 11 Eylül Saldırıları ve nihayet Afganistan'a yönelik askeri müdahale, Washington'un bölgeyle olan ilgisini en üst düzeye çıkartmıştır.⁴⁶ Afganistan'da devam eden operasyonların desteklenmesi ve terörizmle mücadele politikası, ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle askeri – güvenlik işbirliğini geliştirmesinin en önemli itici gücü olmuştur.

1990'lı yıllar boyunca Washington'un Orta Asya bölgesine yönelik enerji politikaları daha çok Hazar eksenli geliştirilen proje ve uygulamalarla somutlaşmıştır. Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesine ve dünya pazarlarına çıkış güzergâhlarının belirlenmesine Amerikan şirketlerinin katılımının sağlanması, aslında ABD dış politikasında Hazar eksenli stratejinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bunda Orta Asya ülkelerinden Tacikistan ve Kırgızistan'ın önemli sayılabilecek miktarda petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olmaması etkili olmuştur. Enerji faktörü özellikle Amerikan – Kazak ve Amerikan – Türkmen ilişkilerinde belirleyici unsur olagelmıştır.

Leila Fadel and Ernesto Londoño, "Risk-tolerant China investing heavily in Iraq as U.S. companies hold back", Washington Post, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/01/AR2010070103406_pf.html, Friday, July 2, 2010.

46 Shatlyk Amanov, a.g.e., s. 93-96.

Washington yönetiminin Hazar sorununa ilişkin resmi söylemlerindeki vurguda da değişiklik yaşanmıştır. Eskiden Hazar kaynaklarının Amerikan enerji güvenliği açısından taşıdığı öneme daha çok vurgu yapılırken, yeni dönemde bizzat bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz sektörlerinin geliştirilmesine ve ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki stratejik çıkarlarının korunmasına önem verilmiştir. Günümüzde bölgeye yönelik Amerikan enerji diplomasisinin, daha kapsamlı stratejinin bir alt unsuru olarak görüldüğü iddia edilebilir. Bölgenin stratejik konumundan ve enerji kaynakları üzerindeki yoğun küresel rekabetten dolayı ABD'nin daha uzun süre Orta Asya'da kalacağı öne sürülebilir.

Obama yönetiminin Orta Asya politikası ve özelde enerji stratejisi, selefi George W. Bush dönemindeki uygulamalarla paralellik taşımaktadır. Nitekim Ocak 2010'da ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar, Obama yönetiminin Avrasya enerji stratejisinin üç ana hedefini şöyle sıralamıştır: Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesini teşvik etmek, enerji tedarikinde farklı kaynakların ve alternatif güzergâhların desteklenmesi suretiyle Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması ve son olarak Hazar havzası ülkelerine alternatif ihracat güzergahları konusunda yardım etmek. Aynı konuşmada Richard Morningstar, bu hedeflere ulaşmak için ABD'nin ortak çıkarlar ve öncelikler üzerinde durarak “öncü değil, destekleyici” rol oynayacağını belirtmiştir.⁴⁷

Obama'nın günümüze kadar ki söylem ve uygulamalarına baktığımızda, Orta Asya'ya yönelik Amerikan dış politikasında bir “paradigma” değişikliğinin yaşanmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani Obama ve ekibi, George W. Bush'un izlediği agresif politikalar yerine daha ılımlı ve uzlaşmacı bir yol izlemekle birlikte, ABD'nin temel stratejik ve dış politika önceliklerinde bir dönüşüm yapmamışlardır. Obama'nın dış politika gündeminde bu bölge ülkelerine ilişkin vurgunun giderek arttığını görüyoruz. Özellikle Obama yönetiminin Amerikan askerlerini Irak'tan çekmiş olması ve Afganistan üzerinde daha fazla yoğunlaşmaya başlaması, Orta Asya bölgesini yeniden gündemin ilk sıralarına taşımıştır. Paradoksal olarak, yine Obama'nın ABD'nin petrol ithalatına olan bağımlılığını azaltmayı seslendirmesi, Orta Asya'daki Amerikan realpolitliğini ve enerji endeksli politikalarını kökünden değiştirebilir. Bu zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, gerçekleşmesi durumunda Kazakistan için stratejik kayıp anlamına gelebilir.

⁴⁷ Richard Morningstar, “Center for American Progress: 2010 Outlook for Eurasian Energy”, <http://www.state.gov/s/eee/rmk/136141.htm>, January 28, 2010.

Obama'nın özelde Orta Asya ve genelde Avrasya politikalarında Rusya ve Çin'in çevrelenmesi önemli bir başlık olarak belirmektedir. Afganistan savaşının başlangıcından bu yana Moskova ve Pekin'in güvenlik endişeleri giderilebilmiş değil.⁴⁸ Moskova, Orta Asya'dan Kafkasya'ya, oradan da Doğu Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir hinterlandta artan Amerikan varlığından uzun zamandır hoşnutsuz durumda. Ancak, yaklaşık iki yıl kadar önce Gürcüstan'la yaşanan savaş hariç tutarsak, şimdiye kadar bu hoşnutsuzluğunu açığa çıkaracak şekilde bir girişimde bulunmadı. Küresel mali krizin derinden sarstığı Rusya'nın⁴⁹ daha çok enerji kartını oynayarak (Türkmenistan, Azerbaycan, Ukrayna ve Türkiye denkleminde) bölgedeki pozisyonunu güçlendirmeye çalıştığını görüyoruz. Elbette Rusya'nın bölgesel güç dengelerini etkilemeye yönelik diğer kurumsal mekanizmalarda da (Şanghay İşbirliği Örgütü, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, BDT gibi) girişimlerde bulunduğunu belirtmek gerekir.

Benzer endişelerin Çin için de geçerli olduğunu öne sürebiliriz. Zira diğer ülkeler gibi Çin de enerji konusunu artık bir ulusal güvenlik sorunu olarak görmektedir. 2000'li yıllara kadar Çin'in ABD ile ilişkilerinde en önemli güvenlik kaygısı Taiwan sorunu bağlamında değerlendiriliyordu. Ancak 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Pekin'in güvenlik algılaması büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Çin birden bire batısında ABD'yi bulmuştur. Daha kısa bir süre öncesine kadar düşünülmesi bile mümkün olmayan bölgedeki Amerikan askeri varlığı, Pekin için en tehlikeli güvenlik senaryosu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumu değiştirmek veya etkisini en aza indirmek için Çin olası tüm mekanizmalar üzerinden ibreyi kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır. Ancak Pekin yönetimi de Moskova gibi bu sürece açıkça karşı koyma ve direnme yoluna gitmedi. Nevarki Çin güçlendikçe, yakın çevresindeki ve özellikle Orta Asya'daki mevcut bölgesel güç dengelerini değiştirmeye meyledecektir. Burada ABD'nin, terörizme karşı bölgede yürütülen savaşın temel hedeflerine karşı çıkmadıkları

Gerçi, Afganistan'da güçlenen Taliban'ın Kabul'daki mevcut hükümeti tehdit etmesi aslında Moskova'nın da stratejik çıkarlarına terstir. Taliban'ın tekrar iktidara geçmesi, Rusya'nın Afganistan'daki nüfuzunu fiilen sona erdirecektir. Moskova'nın günümüzde Kuzey İttifakı güçlerinin yanı sıra Karzai yönetimi ve İran yanlısı güçlerle de çok güçlü bağlantıları vardır. Ayrıca Taliban'ın güçlenmesi, ABD'nin Orta Asya ülkelerindeki askeri varlığını arttırmasına neden olacaktır. Yine, terörist akımların ve uyuşturucu ticaretinin eski Sovyet cumhuriyetlerine kadar yayılmasının önlenmesi, Rusya'nın güney sınırlarının güvenliği açısından stratejik bir kazanım olarak değerlendirilmelidir.

Küresel ekonomik kriz, bütün büyük güçlerin enerjilerini azaltmış durumda; krizden etkilenme dereceleri farklı olmakla beraber hiçbirisi uluslararası çapta bir çatışmayı göze alacak durumda değil. Bunun aslında Obama yönetimi için bir fırsat olduğunu iddia edenler de var. Bknz.: Henry A. Kissinger, "Obama's Foreign Policy Challenge", The Washington Post, Wednesday, April 22, 2009.

müddetçe Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki çıkarlarına ve enerji eksenli girişimlerine sert yanıtlar vermeyeceğini öne sürebiliriz. Yani ABD, bölgede kısa vadede yeni bir "soğuk savaş"ın yaşanmasını istememektedir.

Son tahlilde, ABD'nin Orta Asya bölgesinde ve özellikle enerji kaynakları üzerinde tek başına dominant güç olması beklenmemelidir. Sürdürülebilir angajman için Washington'un böylesi bir agresif politikadan uzak durması kaçınılmazdır ve Afganistan savaşında şu veya bu şekilde yardımı dokunabilecek tüm bölge ülkeleriyle (Rusya, Çin, Orta Asya ülkeleri, Pakistan vs) işbirliğine sıcak bakması beklenmektedir. Aynı şekilde, bölge-dışı aktörlerden hiçbirisi, yeni konjonktürde, çıkarlarını küresel ölçekte algılayan Amerika Birleşik Devletleri'ne Orta Asya bölgesini tamamen "kapatmayı" göze alamaz. Obama'nın dış politikadaki "pragmatik", "ölçülü" ve "diplomatik" yaklaşımı, bölgedeki diğer güçlerle olan siyasi, askeri ve enerji eksenli rekabeti azaltmayabilir; ancak Afganistan'daki savaşın kazanılması için böylesi bir strateji kilit rol oynayacaktır. Washington'un Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri ve dolaylı olarak enerji diplomasisi, daha bir süre Afganistan ve (kısmen İran) ekseninde şekillenmeye devam edecektir. Bu aynı zamanda, Amerika'nın Orta Asya politikasında hangi unsurlara (askeri-stratejik çıkarlar, demokrasi, insan hakları, ekonomik kalkınma, siyasi diyalog vs) ağırlık verileceğini de test edecektir. Kısa vadede askeri – stratejik çıkarlara önem verilmesi, Washington'un bölgedeki uzun vadeli siyasi – ekonomik çıkarlarını tehlikeye düşürebilir. Orta Asya bölgesinin 19. ve 20. yüzyıl tarihi incelendiğinde görünen o ki, Obama'nın başarılı olabilmesi için bölgeye yönelik dış politikasına ve özelde enerji politikasına "çok taraflılık" stratejisini dahil etmesi gerekiyor. Bunun en önemli nedeni, bölgedeki sorunların birbiriyle ilişkili olması ve müdahil olan oyuncuların da küresel düzeyde aktör niteliği taşımasında yatmaktadır.

KAYNAKÇA

1. "Водно-энергетическая проблема в Центральной Азии и политика России", Православный Информационный Аналитический Портал , <http://3rm.info/publications/1662-vodno-yenergeticheskaya-problema-v-centralnoj.html#>, 31 января 2010.
2. "Туркменистан и Афганистан подписали рамочное соглашение по ТАПИ", Интернет-газета Turkmenistan.ru, 05 September 2010.
3. Alexander Vershinin, "U.S. Urges Central Asia to Boost Gas Export Routes," Associated Press, April 24, 2009.
4. Amanov, Shatlyk, ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.

5. Amy Jaffe, in Gennadiy Chufrin, ed., *The Security of the Caspian Sea Region*, Oxford, UK: Oxford Univ. Press, 2001.
6. Bo Kong, *An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies*, Pacific Northwest National Laboratory, operated by Battelle for the United States Department of Energy, October 2005.
7. Braterskiy M. V., *Politika SShA v Sredney Azii: itogi desyatiletia, SShA-Kanada: ekonomika, politika, kultura*, 2002, No:9.
8. Charles Fairbanks, *The National Interest*, Summer 2002, pp. 45-53.
9. CIA – *The World Factbook*, Ağustos 2010.
10. *Comprehensive National Energy Strategy*, Washington, 1998, <http://www.policy.energy.gov/cnes.pdf>, 12 Eylül 2004.
11. Discussion of China's perceptions about impact of the 9/11 attacks on China's oil security is based on "US 'Attacks September 11' Focusing on China's Oil Security," *People's Daily Online*, Internet version, http://english.people.com.cn/english/200109/21/eng20010921_80742.html, September 24 2001.
12. Djekshenkulov A., *Noviye nezavisimiyе gosudarstva Sentralnoy Azii v mirovom soobshestve*, Moskva, 2000, 223.
13. European Commission, "External Relations: The EU's Relations with Kazakhstan," 2006, http://ec.europa.eu/comm/external_relations/kazakhstan, October 24, 2009.
14. Heinrich Böll Foundation, "Global Energy Strategy", www.boell-latinoamerica.org, 8 Kasım 2006.
15. Henry A. Kissinger, "Obama's Foreign Policy Challenge", *The Washington Post*, Wednesday, April 22, 2009.
16. ITAR-TASS, October 31, 2009.
17. Joshua Kucera, "Washington Seeks to Steer Central Asian States Toward South Asian Allies," *Eurasia Insight*, April 28, 2006.
18. Kai Wegerich, "The New Great Game: Water Allocation in Post-Soviet Central Asia," *Georgetown Journal of International Affairs*, Summer/Fall 2009, pp. 117-123.
19. Kenneth B. Medlock III and Amy Myers Jaffe, *U.S. Energy Policy and Transportation*, The James A. Baker III Institute For Public Policy, Rice University, May 2008.
20. Leila Fadel and Ernesto Londoño, "Risk-tolerant China investing heavily in Iraq as U.S. companies hold back", *Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/>, July 2, 2010.
21. Richard Morningstar, "Center for American Progress: 2010 Outlook for Eurasian Energy", <http://www.state.gov/s/eee/rmk/136141.htm>, January 28, 2010.

22. Stephen Blank, *The Future of Transcaspian Security*, Carlisle, PA, U.S. Army War College, August 2002.
23. U.S. Department of Energy. Energy Information Administration. *Central Asia Country Analysis Brief*, February 2008.
24. U.S. Department of Energy. Energy Information Administration. *Kazakhstan Country Analysis Brief*, February 2008.
25. U.S. House of Representatives, Committee on International Relations, Subcommittee on the Middle East and Central Asia. *Hearing: U.S. Policy in Central Asia*, Testimony by Richard A. Boucher, Assistant Secretary of State for South and Central Asian Affairs, April 26, 2006.
26. U.S. House of Representatives, Committee on International Relations, Subcommittee on the Middle East and Central Asia, *Assessing Energy and Security Issues in Central Asia*, Testimony of Steven Mann, Principal Deputy Assistant Secretary for South and Central Asian Affairs, July 25, 2006.
27. *Water and Energy Resources in Central Asia: Utilization and Development Issues*, Industry Report, Eurasian Development Bank, April 24, 2008.
28. Годлевская Наталья Владимировна, *Политика России в государствах Центральной Азии по созданию и использованию железнодорожной и трубопроводной инфраструктуры (1991 - 2005 гг.)*, автореферат диссертации, Уральский государственный университет им. А.М. Горького, Екатеринбург 2007.
29. Султанов Б.К., "Политика России, КНР и США в Средней Азии в новых геополитических реалиях", *Analitika.org*, <http://www.analitika.org>, June 15 2007.